

Mágia a čarodejníctvo

TATIANA
BUŽEKOVÁ

v etnografických štúdiách
do polovice 20. storočia

edícia prameň

Mágia a čarodejníctvo

TATIANA
BUŽEKOVÁ

v etnografických štúdiách
do polovice 20. storočia

edícia prameň

Obsah

	Predhovor	11
	Úvod	15
I.	Mágia a myslenie	29
	Evolúcia a prežitky	36
	Mágia, náboženstvo a veda	43
II.	Mágia a spoločnosť	51
	Primitívne klasifikácie	57
	Všeobecná teória mágie	64
	Primitívna mentalita	70
	Náboženstvo a mágia	75
III.	Mágia a funkcie	85
	Medicína, mágia a náboženstvo	88
	Funkcie mágie a magický jazyk	95
	Mágia a sociálna štruktúra	107
	Teória zodpovednosti	114
IV.	Mágia a mýtológia	129
	Mýty a jazykoveda	135
	Poetika slovanských predstáv	149
	„Prostonárodné poklady	167

V.	Mágia a psychológia	183
	„Génius ľudu“	187
	Normálne a abnormálne	198
	Kultúrne definovaná adaptívna a regulujúca reakcia	221
VI.	Mágia a národ	231
	„Šamanské „triky“	236
	Kmeňoví hrdinovia	246
	Štruktúra magických predstáv a praktík	254
	Mágia a marxizmus-leninizmus	271
VII.	Mágia a folklór	283
	Zber, triedenie a racionálna interpretácia	285
	Prežitky v ľudovej kultúre	305
	Štruktúra a význam	318
	Záver	327
	Literatúra	338
	Menný register	355
	Vecný register	358

Mágia a spoločnosť

Intektualistická perspektíva britských evolucionistov zameriavala pozornosť bádateľov na pochopenie toho, ako ľudia vysvetľujú svet. V konečnom dôsledku redukovala náboženstvo na predstavy o nadprirodzených bytostiach a nebrala do úvahy ani emocionálnu stránku, ani sociálne aspekty, aj keď prepájala usporiadanie spoločnosti so spôsobom myslenia. Náboženstvo vo vzťahu k sociálnemu životu sa stalo objektom pozornosti v akademickej sfére vo Francúzsku, kde v prvej polovici 19. storočia vznikla sociologická tradícia vychádzajúca z ideí osvietenenských filozofov.

Najdôležitejšou udalosťou v socio-politickom kontexte vzniku sociológie bola Veľká francúzska revolúcia, ktorá sa začala v r. 1789, spôsobila rozpad predchádzajúceho spoločenského poriadku a viedla k zmene politických režimov a vojnám. Osvietenstvo sa zvyčajne pokladá za jednu z príčin revolúcie, pretože oponovalo tradičným formám poznania a tradičným inštitúciám a podporovalo získanie empirických poznatkov, ktoré mali byť prospešné pre spoločnosť a jednotlivcov. Modelom pre spoznávanie sveta bola veda, najmä súdobá Newtonova fyzika. Náboženstvo bolo dôležitou súčasťou tradičnej spoločnosti

II. Magia a spoločnosť

a hodnôt, ktoré boli predmetom osvietenského skepticizmu – viera v Boha sa prezentovala ako protiklad vedeckého poznania. Vznik sociológie sa umiestuje do tohto obdobia a zvyčajne sa datuje rokom 1822, keď francúzsky filozof Auguste Comte (1798 – 1857) po prvýkrát použil slovo *sociológia* a sformuloval program sociologického bádania. Ten poslužil ako základ pre inštitucionalizáciu sociológie a vývoj sociologickej teórie v nasledujúcom období (Ritzer, 1994: 29–34).

SOCIOLOGIA A POZITIVIZMUS

Francúzsky filozof Auguste Comte (1798 – 1857) sa pokladá za zakladateľa filozofického smeru pozitivismu a sociológie ako špecifickej oblasti vedeckého bádania. Bol spolupracovníkom a žiakom filozofa Claude-Henriho Saint-Simona (1760 – 1825), ktorý zastával názor, že dejiny, ktoré skúmajú vývoj spoločnosti, sa musia stať takou istou vedou ako prírodné vedy. V súlade s ideami pozitivismu Comte vytvoril hierarchiu vied, ktorá postupovala od všeobecných abstraktných disciplín k disciplinám komplexným, konkrétnym a prospešným pre ľudí – od matematiky k astronómii, fyzike, biológii, chémii a napokon k sociológii. Comte teda položil ideové základy sociológie ako systematického štúdia sociálneho života, pričom v jeho hierarchii táto veda – „sociálna fyzika“ – zaujímala vedúcu pozíciu, keďže skúmala najkomplexnejší a najdôležitejší objekt vedeckého bádania – ľudskú spoločnosť. Určil aj metódy, ktoré majú sociológovia používať: pozorovanie, experiment, porovnanie a nakoniec historický výskum, ktorý je vrcholnou etapou porovnania spoločností. Comte totiž chápal spoločnosť ako organizmus, ktorý prechádza procesom vývoja – od jednoduchších foriem k zložitejším, od chaosu k poriadku, od všeobecného k špecifickému, od flexibility k organizácii. Tento proces môže byť rozdelený na etapy a má

istý bod počiatku. Vývoj spoločnosti sa pritom chápe ako pokrok, teda postupné zlepšovanie podmienok ľudského života. Comte sformuloval zákon troch štádií spoločenského vývoja – teologickej (fiktívnej), metafyzickej (abstraktnej) a pozitívnej (vedeckej). Táto schéma nie je podľa neho len abstrakciou, pretože odráža ústrednú úlohu vedeckého poznania, ktoré je vrcholným výsledkom spoločenského vývoja a ktoré má slúžiť ľuďom. Pre Comta je najlepšia, najvyvinutejšia spoločnosť tá, ktorá je založená na vedeckých poznatkoch. Ideálne spoločenské zriadenie je štát s pevne stanoveným poriadkom, riadený vedcami a odborníkmi. Chod spoločnosti by mal vychádzať z poznania univerzálnych prírodných zákonov (Ritzer, 1994: 29–36; Parkin, 2005: 165–166).

Francúzsko, podobne ako Anglicko, dlhú dobu prichádzalo do intenzívneho styku s mimoeurópskymi kultúrami. S premenlivým úspechom sa snažilo o získanie zámorských území už od 16. storočia, avšak jeho výrazná expanzia sa začala v 30. rokoch 19. storočia inváziou do Alžírsku; neskôr získalo rozsiahle kolónie nielen v Afrike, ale aj v juhovýchodnej Ázii. Najväčší územný rozmach dosiahla francúzska koloniálna ríša po skončení prvej svetovej vojny.

Spoločenská atmosféra vo Francúzsku v druhej polovici 19. storočia sa radikálne líšila od ovzdušia vnútornej stability vo viktoriánskom Anglicku, pretože po Veľkej francúzskej revolúcii krajina zažívala sériu rýchlych zmien politických režimov a viedla vojny na svojom a na cudzích európskych územiach. Okrem týchto faktorov k atmosfére nestability prispievali náboženské rozdiely a konflikty, ale aj spochybňovanie náboženstva zo strany osvietenských filozofov. Osvietenská kritika náboženstva viedla k reakcii, ktorá vo Francúzsku nadobudla formu intelektuálneho

II. Magia a spoločnosť

prúdu katolíckej proti-revolučnej filozofie. Bol namierený proti prepiatemu racionalizmu osvietenstva a zdôrazňoval dôležitosť citového života (Ritzer, 1994: 29–34).

Klasické sociologické koncepcie vo Francúzsku vznikali v tomto období veľkých sociálnych zmien, keď tradičné hodnoty francúzskej spoločnosti vrátane náboženskej viery boli spochybňované a nové morálne základy spoločenského života ešte nevznikli, v kontexte debát o racionalite, emóciách a úlohe náboženstva a vedy v spoločnosti. Krajina bola polarizovaná – v mestách panovali antiklerikálne nálady a na vidieku dominoval katolicizmus. Predmetom sporov bola najmä budúcnosť vzdelávacieho systému – má byť sekulárne alebo katolícke, a ak sekulárne, čo by malo byť jeho morálnym obsahom? Hlavnou postavou francúzskej sociologickej školy, ktorá sa sformovala v tomto ovzduší na prelome 19. a 20. storočia, bol Émile Durkheim (1858 – 1917) (Bowen, 1998: 8).

Émile Durkheim (1858 – 1917)

sa pokladá za zakladateľa sociológie ako inštitucionalizovanej academickej disciplíny. Pochádzal zo starej rabínskej rodiny a predpokladalo sa, že aj on sa stane rabínom. Avšak Durkheim sa zaujímal skôr o vedecké vysvetlenia spoločenského života. Získal filozofické vzdelanie na univerzite v Bordeaux a práve na tejto univerzite vyučoval svoj prvý kurz

sociológie. V nasledujúcich rokoch publikoval viaceré práce, ktoré sa stali klasikou nielen v sociológii, ale aj v antropológii.

Predložil komplexný program empirického bádania, ktorý odlišuje sociológiu od filozofie. Objektom bádania sú tu *sociálne fakty*, ktoré zahŕňajú také aspekty ľudskej existencie ako náboženské systémy, jazyk, politiku či ekonomiku. Úlohou sociálnych vedcov je vysvetliť fungovanie spoločnosti prostredníctvom kauzálnej analýzy – nachádzania súvislosti medzi jednotlivými sociálnymi faktmi a potrebami spoločnosti. Durkheim sa pričínal o to, aby sa bádanie spoločnosti oddelilo od filozofie nielen v teoretickej rovine, ale aj v inštitucionálnej sfére, najmä v systéme vzdelávania. V roku 1896 sa stal profesorom na univerzite Bordeaux a v roku 1902 začal učiť na Sorbonne v Paríži, kde sa v roku 1906 stal profesorom v oblasti vzdelávania. Napokon v roku 1913 k odbornému profilu jeho profesorského titulu pribudla aj sociológia. Durkheim nielen dosiahol inštitucionalizáciu sociológie vo Francúzsku, ale vytvoril aj školu, ku ktorej patrili mnohí významní bádatelia mladšej generácie. Založil časopis *L'Année Sociologique*, ktorý slúžil ako platforma na rozvoj disciplíny a ktorého názov sa stal aj názvom jeho školy. Konceptia Durkheima bola poznamenaná duchom doby – súdržnosť spoločnosti patrila preňho k najdôležitejším problémom. V roku 1866 písal: „Spoločnosť, ktorej členovia by neboli spojení pevnými a trvalými väzbami, podobala by sa voľnej hromade prachu, ktorú by aj najslabší závan vetra mohol kedykoľvek rozviať na všetky štyri strany sveta“ (citované v Bowen, 1998: 8). Preto je Durkheimova teória náboženstva zameraná práve na vysvetlenie toho, ako tento sociálny jav prispieva k udržaniu spoločnosti (Ritzer, 1994: 40–45; Bowen, 1998: 8–11).

V nasledujúcom výklade sa budem venovať tomu, akú úlohu hrá mágia v diele Durkheima a v prácach ďalších bádateľov patriacich k jeho škole – Marcela Maussa (1872 – 1950) a Henriho Huberta (1872 – 1927). Všetci traja venujú pozornosť vysvetleniu mágie a náboženstva, ktoré spájajú so spoločenským usporiada-

II. Magia a spoločnosť

ním. Pozriem sa tiež na dielo filozofa Luciena Lévy-Bruhla (1857 – 1939), ktorý síce nebol Durkheimovým žiakom, ale prispel k diskusiám o mágii a zohral dôležitú úlohu vo vývoji antropológie. Nasledujúce podkapitoly sú koncipované podľa chronológie vzniku prác, ktoré v nich prezentujem, pričom Marcel Mauss je spoluautorom dvoch z nich.

Marcel Mauss (1872 – 1950)

patrí k najvýznamnejším postavám francúzskych sociálnych vied. Jeho dielo bolo výrazne ovplyvnené Durkheimom – jeho strýkom a učiteľom. Avšak Mauss zaujíma v dejinách sociálnych vied samostatné miesto. Často sa kladie otázka, či ho možno považovať za sociológa alebo za antropológa – jeho dielo i akademické pôsobenie je

totiž premostením medzi sociologickou a antropológickou/etnologickou tradíciou vo Francúzsku. I keď nepochybne bol sociológom a pokračoval v rozvíjaní myšlienok Durkheima, v antropológii patrí k najplyvnejším autorom – mnohí významní antropológovia uvádzajú jeho dielo ako zdroj inšpirácie, najmä Claude Lévi-Strauss (1908 – 2009), hlavná postava francúzskeho štrukturalizmu, ktorý podrobne analyzoval dielo Maussa a tvrdil, že antropológovia mu vďačia za mnohé podnetné idey (Lévi-Strauss, 1987). Mauss vyštudoval filozofiu v Bordeaux, kde v tom čase učil Durkheim. Pokračoval v štúdiu v Paríži, kde sa venoval indickým náboženstvám a sanskritu. V roku 1901 sa Mauss ujal vedenia katedry v odbore „história náboženstva a necivilizovaných národov“ na vysokej škole École pratique des hautes études. Po založení časopisu *L'Année Sociologique* mu Durkheim